

Tóth Sándor László: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza.*
(*A magyarság a 9–10. században*). Szeged 2015. 632 o.

2015-ben jelent meg Tóth Sándor László szegedi egyetemi docens monográfiája a magyar törzsszövetség történetéről. Jelen recenzióban ahelyett, hogy az egyes alfejezetek különböző részkérdéseit vizsgálnám, ami nem is lenne lehetséges, tekintve, hogy egy hatszáz oldalas könyvről van szó, arra vállalkozom, hogy bemutassam azokat a fő szempontokat, amelyek a mű szerkezetét és a műben kifejtett történeti szemléletet meghatározzák. Úgy vélem ezen szempontok felvázolása és kritikája nélkülözhetetlen ahhoz, hogy megismerhessük a mű jelentőségét és értékét. Röviden szólnék a könyvről: 600 oldalon bőséges kutatástörténeti összefoglalás 4137 hivatkozással teszi ki az alfejezetek tartalmának nagyját, és az összefoglalások között néhol elvész a szerző saját álláspontja. Az ilyenfajta historiográfiai szemlézések nélkül minden bizonnyal a könyv mérete töredékére csökkenne, ahogyan az a *Levediatól a Kárpát-medencéig* című, ugyane szerző által 1998-ban megjelentett műnél látható.

A mű alcíméből adódóan a szerző a magyarság IX–X. századi történetével foglalkozik. E korszakot a honfoglalás ideje (IX. század vége) alapján lehet két nagyobb korszakra osztani, a IX. és X. századokra. A X. század első felét jószerivel a külhoni kalandozások töltik ki, amiket a külföldi forrásokban viszonylag jól nyomon tudunk követni. E korszak még a honfoglalást követő megtelepedés kora is, amit azután, megismerkedvén a nyugat- és kelet-európai civilizációkkal a század második felében, a keresztény magyar állam megalapítása követ az ezredfordulón. A XI. század első harmada Szent István (állam- és) egyházszervező tevékenységével telik el, amely során kezd kialakulni és megszilárdulni a középkori magyar királyság alapjait jelentő világi és egyházi rend.

Bonyolultabb kérdés, és az e kérdésre adott válaszból vezethető azután le jelen mű szerkezeti sajátossága is, hogy végül is mi alapján határozzuk meg azt, hogy e két évszázadot (tehát a IX. és X.-et), amelynek a vége oly határozottan zárul, honnan is lehet indítani. Minthogy a szerző maga is hivatkozik Kristó Gyulára mint mentorára, nem lehet említés nélkül hagyni, hogy a régóta sokat hivatkozott *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig* című Kristó-monográfiának (Bp. 1980.) is tulajdonképpen ugyanez a beosztása, és a két mű abban is nagyon hasonlít egymásra, hogy a korai magyar történettel kapcsolatban főleg és elsősorban, mondhatni kizárólag, VII. (Bíborbanszületett) Konstantinnak *A birodalom kormányzásáról (DAI)* című művének magyarokról szóló fejezeteit vizsgálják és magyarázzák, kiegészítve ezt az arab tudósításokkal. Véleményük szerint, mivel

korábbi forrásokban a magyar név nem szerepel, a magyar törzsszövetséget alkotó nép is a IX. században kellett, hogy a Fekete-tenger mentén megjelenjen (és, tegyük hozzá, kialakuljon), vagyis nincs szükség korábbi források vizsgálatára. Hogy e szemlélet mennyire nem magától értetődő, azt igazolja Czeglédy Károly eme szövegrészlete: „A magyarok történetéről a IX. század előtti időkből írásos források nincsenek. A magyarság IX. századi története azonban arab és bizánci források alapján, legalább is fő mozzanataiban, világosan áll előttünk. ... A kazároktól nyugatra, az Azovi-tenger keleti partvidékén és a Don alsó folyásánál a VII. században az onogur-bolgár birodalom volt, amelybe a magyarok is beletartoztak. Az onogur birodalom a kazárok csapásai alatt bomlott fel. Belőle váltak ki a nyugatra vonuló dunai bolgárok és valószínűleg a volgai bolgárok, valamint a baskíriai magyarok is...” (*Czeglédy Károly: A magyarság Dél-Oroszországban. In: A magyarság őstörténete. Szerk. Ligeti Lajos. Bp. 1943. 100–123. p.*). Később módosította elképzelését, amelyre Kristó sokat hivatkozott.

Ebből következően szinte alig esik szó, vagy csak hozzátéveleges említés szintjén, a fentebbi források tárgyalása közben, a kelet-európai steppén már az V. századtól szereplő bolgárokról és az ogur, illetve szabír törzsekről, vagy a VII. században megalakuló Kazár Kaganátusról, ezek eredetéről és tetteiről, a hozzájuk kapcsolódó forrásokról, jöllehet mind időben, mind térben, valamint kultúrában és politikai szervezetben is ezek álltak legközelebb a magyarsághoz. Úgy hiszem, ennek kapcsán idézhető Moravcsik Gyula klasszikus véleménye: „... a magyar történet bizánci forrásai tárgyalását nem kezdhethük a IX. századtól, vagyis azokkal a feljegyzésekkel, melyek már kétségteljesen a magyarságra vonatkoznak, hanem foglalkoznunk kell azokkal a forrásokkal is, amelyek ama hún-bolgár népekre vonatkoznak, melyek a magyarság kialakulásában feltehetőleg részt vettek...”, illetve „... az Uggroi, mely módosított alakban, mint a magyarok neve, a legkülönbözőbb európai népek ajkán ma is él, a bizánci forrásokban ebben az alakban kizárólag csak a magyarokat jelenti...” (*Moravcsik Gyula: A magyar történet bizánci forrásai. Bp. 1934. 21. p.*).

Hogy miért is ilyen módon kezdenek bele a magyarság politikai történetének tárgyalásába, amely egyébként szorosan összefügg a magyarok eredetéről vallott nézeteikkel, azt Tóth Sándor László, Kristót követve, ekképp indokolja: „Az etnikai kritériumok közül a magyar **nép** (kiemelések tőlem – K.B.) létrejöttének vonatkozásában az első helyen a saját **népnév**, a magyar (mogyer/magyer) szerepel ... A magyarok saját népnevének írott forrásokban való felbukkanása késeinek mondható. Először a magyar népnév a 920–930 körül lejegyzett Dzsajhánihagyományban tűnik fel ... [a] 870–880 körüli időszakot tükrözi, így a saját népnév már a honfoglalás előtt meglehetett ... A magyarok elődeivel kapcsolatban

felmerült »korai«, a 9. század előtti idősakra vonatkozó írott források nem, vagy legfeljebb feltételesen értelmezhetőek a magyarságra.” (21–23., 51. p.).

Kristó hivatkozott, nevezetes művében a fő érv pedig a következő: „Vajon valóban csak a 830-as évektől kezdve maradtak ránk a forrásokban biztosan a magyarokra vonatkozó információk? Megfellebbezhetetlen állításokat tenni e tárgykörben igen nehéz és kockázatos vállalkozás, mivel mindazok a vélekedések, amelyek a 830-as évek előtti idők valamely forrásadatát a magyarokkal, illetve a magyar névvel hozták kapcsolatba, elsősorban nyelvi hasonlóságra (és vélt földrajzi helyzet megfelelésére) alapozó feltevések. E hipotézisek nincsenek igazolva, a kontrolladatok hiánya miatt nem is lehetséges tökéletes bizonyításuk. Tehát egy ellentétes állítás megalapozása (hogy ti. 830 tája előtt a kútfők nem utalnak **magyar etnikumra**) sem történhet a bizonyításelmélet klasszikus szabályai szerint, vagyis nincs mód a »bizonyítékok« érvényének, súlyának tagadására. Bizonyítékok híján pedig a cáfolat is vértelen ... nem kis valószínűséggel jelenthető ki: a 830-as éveket megelőző időkre nincs olyan forrásunk, amely teljes bizonyossággal a magyarokra utalna, vagy a magyarokkal kapcsolatba lenne hozható” (11–19. p.).

Nagyon is érdemes ezen érveket vizsgálat alá vonni, ugyanis nagy hatással vannak a korai magyar történelemmel foglalkozó más tudományágak kutatóira is, jelentős mértékben meghatározva, hogy az általuk feltárt eredményeket milyen módon értelmezik, egyfajta értelmezési keretet adva vizsgálódásuknak. Hogy egy friss példát hozzak fel, hivatkozom Türk Attila régész újabb írásaira, aki régészeti leleteinek értelmezésében legutóbb Tóth Sándor László 1998-as művére támaszkodott (A korai magyar történelem régészeti kutatása napjainkban. [Perspektívák és teendők]. In: Magyar Őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. Szerk. Sudár Balázs et al. MTA BTK MÓT Kiadványok 1. Bp. 2014. 25. p.). A dolgok tehát ily módon függenek össze, ezért gondolom úgy, hogy ha jelen recenzióban a fentebb röviden ismertetett érveket teszem kritika tárgyává, azzal nem csak jelen monográfia szerzőjének alapvetéseit tudjuk jobban megítélni, de ezen alapvetések egyik kidolgozójának, Kristó Gyulának a korai magyarokról szóló írásait is, egyszerűsített az ezen alapvetésekre épített egyéb, akár a Türk Attila által képviselt újabb régészeti elméleteket is.

A magyarok IX. századi fekete-tengeri megtelepedését tehát a következő történeti érv alapján indokolták a fent nevezett kutatók: (e történeti argumentum szolgál a különböző egyéb [régészeti, nyelvészeti, embertani, és más] érvek egyikeként az északi és déli „őshazák” lokalizálásának kérdésében [az északi mellett], amire itt nincs lehetőség bővebben kitérni. Röviden, ez alapján határozzák meg, hogy mely forrásokat lehet bevonni a kérdés kutatásába.) A magyar népnév IX. és

X. századi forrásokban bukkan fel először, amelyekben a magyarokat a Fekete-tengertől északra lokalizálják. Ez idő előtt nincsen olyan forrásunk, ami a magyar népvét használná, tehát a magyarok nem érkezhettek korábban. Habár ez elsőre igen meggyőzőnek tűnhet, a továbbiakban néhány olyan megjegyzéssel élnek, amik rámutatnak tarthatatlanságára.

Először is, a magyar név e korszakra vonatkozóan csakis az arab forrásokban fordul elő, a bizánciakban nem. A bizánci forrásokban a magyarokkal azonosítható népet hun, (on)ogur és türk névvel illetik. A bizánci és arab források típusai között igen nagyok az eltérések, ti. míg a bizánci történetírói hagyomány több évszázadra nyúlik vissza, addig az arab földrajzi, kereskedelmi útleírások első példányai e térségre vonatkozóan a IX. század végén, illetve a X. században születnek meg, tehát a mi szempontunkból eleve igen késeiek. Ha valamilyen okból kifolyólag, tegyük fel, nem ismernénk egy arab forrást sem, kutatóink kénytelen lennének a hun, (on)ogur és türk nevekből kiindulni, hiszen akkor egy olyan forrásunk sem lenne, ami akár a IX., akár a X. századra vonatkozóan tartalmazná a magyar nevet. Az előbb említett három név pedig nyilván jóval korábbi századokba vezetne minket, mint a IX.

Megjegyzendő, hogy a magyarokra használt ogur/onogur elnevezést mindedig azzal magyarálták, hogy a szlávok így nevezték el őseinket a Fekete-tenger mentén (*Patria Onogoria*) élő onogurok után, s ezt vették át aztán a bizánciak és nyugatiak. Felmerül a kérdés, hogy a szlávok, akiknek nem volt írásos hagyományuk, hogyan nevezhették el így a magyarokat, akik, a kései megtelepedés képviselői szerint, az onogurok után mintegy kétszáz év múltán jelentek meg a térségben, és ez idő alatt itt kazár uralom érvényesült (aminek okán többek között a türk név is áthagyományozódott a magyarokra a bizánciaknál). Azonkívül a bizánciak miért egy szláv nevet alkalmaztak volna a magyarokra, hiszen a krími területeik révén közvetlen kapcsolatba kerültek velük.

Másrészt, ha kizárólag az arab források magyar neveit fogadnánk el, joggal vethetnénk fel, hogy mivel az első arab források a 870–880-as évekre vonatkoznak, akkor nyilván a magyaroknak is ekkor kellett volna e területen megtelepedniük, ami eleve téves felvetés lenne, hiszen a magyarok már 861-ben keleti frank területek ellen vezettek hadjáratot a Kárpát-medence nyugati végén (A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk. Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged 1995. 184. p. Szent Bertin évkönyve). Kristó a 830-as éveket azért adja meg időpontul a magyarok megjelenéséhez, mert akkortájt épült Sarkel erődítménye a Don mentén, amelyet *szérinte* a kazárok a magyarok ellen építettek, bár az ezzel kapcsolatos forrásokban a magyarok neve nem tűnik fel. Még ha el is fogadjuk, hogy Sarkelt részben a magyarok ellen építették (ki más ellen ez

idő tájt?), abból sem következik, hogy a magyarok ekkor érkeztek meg, ugyanúgy levonható lenne belőle az a következtetés is, hogy a magyarok és kabarok már ez idő előtt függetlenedtek a kazároktól, ahogyan a volgai bolgárok is.

A második észrevétel, hogy míg a fentebbi szerzők következetesen magyar népnévről beszélnek, fontos leszögezünk, hogy a magyar eredetileg törzsnév volt, majd pedig egy, a kazároktól elszakadt törzsszövetség neve (az elszakadás oka minden bizonnyal az arabok kazáriai hódításai — VIII. század közepe — vagy a kazár kagán zsidó hitre térése — VIII–IX. század fordulója — lehetett), amit a vezető törzs nevéből neveztek el, s feltehetően ezután vált népnévvé. Ez a nomád törzsek/törzsszövetségek szerveződésével és névhasználatával kapcsolatos egyik legalapvetőbb ismeret. Tehát egy újonnan alakult, vagy függetlenedett törzsszövetség új [vagy] eddig a forrásokban nem [ilyen szerepben] használt név alatt jelenik meg, korábban ugyanis annak a birodalomnak a neve alatt szerepelt, amelynek a része volt (Ld. *Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása*. 2. kiad. Bp. 1991. 26–44. p.). Kérdés, hogy korábban a magyar törzsek tagjai milyen névvel illették magukat, ugyanis az etnikus összetartozás tudata már korábban, törzsek között is megvolt (*Szabados György: Identitásformák és hagyományok*. In: *Magyar Őstörténet. Tudomány és hagyományörzés* i. m. 289–305. p.).

Mindezt ha figyelembe vesszük, vajon jogos-e a fentebbi szerzők azon elvárása, hogy a magyar népnevet kéri számon korábbi időkre vonatkozó forrásokon, s mivel azt nem találják, a magyarok megjelenését a pontusi térségben a IX. századra teszik. Az ugyan még érthető lenne, ha egy szerző kijelentené, hogy mivel a magyarokhoz köthető korábbi adatok még nincsenek rendszerezve és tisztázva, így a IX. századi rekonstrukció során csakis a DAI-t és az arab forrásokat használja, nyitva hagyván azokat a kérdéseket, melyeket e források alapján megválaszolni nem tud, ebből viszont, a fentebb elmondottak figyelembe vételével, semmilyen alapon nem lehet levezetni azt, hogy a magyaroknak a IX. század elején kellett letelepedniük a steppén. Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy a magyar, mint törzs, törzsszövetségi név igenis szerepel korábbi forrásokban.

Egyik forrásunk szerint (*Chronique de Michel Le Syrien*. Par J. B. Chabot. Tome II. Paris 1901. 363–364. p. [X. 21.]) a bolgárok (*les Bulgaraye*) és pougourok (*les Pougouraye*) az idősebb testvér, Khazarig után nevezettek el kazároknak. Minthogy a bolgárok és ogurok a kazárok előtt már e területen éltek, ez nyilván későbbi legenda, amely a kazár hegemonia ideje alatt született. *Róna-Tas András* a pougour nevet az ogurokkal azonosítja (*Róna-Tas András: A honfoglaló magyar nép*. Bp. 1996. 190. p.) jogosan, de ugyanevet korábban a magyarokkal is azonosították, véleményem szerint szintén teljes joggal (*D. M. Dunlop: The History of the Jewish Khazars*. Princeton, New Jersey 1954. 5., 38. p.). Ezt igazol-

ja, hogy a magyarral szintén azonos baskír névben is a szó eleji 'm' hang 'b'-ként szerepel. Vagyis magyar — pougour — baskír, ami a földrajzi és időbeli egyezést figyelembe véve az ogur név egy alakja. A nyelvi változatokat megmagyarázza, hogy a törökben a szó eleji 'm' hang ejtése nem jellemző. Ennek alapján érdemes a VI. századi pontusi hun (ogur) vezér, Maugeris nevét is számon tartani. Van olyan más törzsnevünk is, ami teljes mértékben megfelel jóval korábban szereplő törzs nevével. Ez a Konstantinosnál megőrzött *Kourtougermatos* (Kürtgyarmat) magyar törzsnév (*Constantine Porphyrogenetos: De Administrando Imperio*. Vol. I. Ed. by Gy. Moravcsik. Transl. by R. J. H. Jenkins. Washington D. C, 1967. 174–175. p.), ami azonos az ogur népek közé tartozó *ku(r)trigur*; *kuturgur* törzsnévvel. Erre is már korábban többen felhívták a figyelmet (*Németh Gyula*: i. m. 188–190. p. és *D. M. Dunlop*: i. m. 202. p. 170. jegyz.) De itt megemlítendő még a *Hetümoger* névnek az ogur törzsnevekhez teljesen hasonló felépítése is. Továbbá Konstantinosnál szerepel a magyarokra vonatkozóan, mint önelnevezés, a *savartoi asphaloi* név, ami szintén egy korai nép (törzs) neve volt, a szabíroké.

Mindezek alapján gondolom úgy, hogy az a fajta szemlélet, amely egyrészt figyelmen kívül hagyja a nomád politikai szerveződések alapvető sajátosságait, illetve amely egyoldalúan csakis az igen kései arab források magyar neveit fogadja el a magyarokra vonatkoztathatónak, s ez alapján vázolja fel a nép kialakulását is, ugyanakkor a többi, korábban jelentős számban előforduló egyéb (törzs)neveket, amelyek között semmilyen kapcsolatot *nem vél* felfedezni, elveti, végtére is nem vezethet eredményre a magyarok korai, illetőleg IX. és X. századi történetének feltárása tekintetében. Számomra kérdéses, hogy vajon a későbbi korokra vonatkozó forráselemzések mennyire felelhetnek meg a történeti kritikának, ha a magyarok V–VIII. századi történetét tévesen rekonstruáljuk?

Kerényi Bálint